

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet

Diplomski studij Povijesti i Filozofije

Ivan Golić

Postmoderna i kraj povijesti

Diplomski rad

Mentor: doc. dr. sc. Dubravka Božić Bogović

Osijek, 2013.

SAŽETAK

Rad se na temelju literature bavi tematikom „kraja povijesti“ u razdoblju postmoderne. Postmoderna se može promatrati kao nova epoha ili kao novi modus iskazivanja misli u odnosu na razdoblje moderne. Prvo poglavlje bavi se odnosom „modernog“ i „postmodernog“ pokušavajući odrediti njihove glavne osobine, poglavito u svjetlu pronalaženja razloga koji su doveli do iskazivanja postmoderne misli. Jedna od značajki postmoderne je i tematiziranje post-teorija, među kojima svoje istaknuto mjesto ima i ona o kraju povijesti. Francis Fukuyama nakon dugo vremena oživljava ideju o kraju povijesti koju vidi kao pobjedu liberalne demokracije, a koja se u sprezi s kapitalizmom pokazala kao najbolji mogući oblik društvenog poretka. Ubrzo su uslijedile kritike, a danas se tematiziranje kraja povijesti prvenstveno veže uz pitanje budućnosti čovječanstva. U zadnjem poglavlju istražena su različita viđenja nastavka Povijesti; od poziva u novu socijalističku revoluciju do vraćanja istinskoj religioznosti i tradiciji. Većina mislioca slaže se da se Povijest, kao evolucijski proces koji se kreće prema nekom cilju, nastavlja, a da je završila tek jedna interpretacija svijeta ili jedna koncepcija povijesti.

Ključne riječi: kraj povijesti, post-teorije, postmoderna, posljednji čovjek

SADRŽAJ

1. UVOD	3
2. ODNOS MODERNOG I POSTMODERNOG	4
2.1. Odbacivanje logike „novizma“	4
2.2. Vrhunac moderne.....	5
2.3. Začeci postmodernog mišljenja	7
2.4. Postmoderno stanje	9
3. FILOZOFIJSKO PROMIŠLJANJE KRAJA POVIJESTI.....	11
3.1. Od neizvjesnosti do ideje o stalnom napretku.....	111
3.2. Nakon Napoleona daljnji povijesni napredak više nije moguć	12
3.3. Potkopavanje ideje modernosti- upitnost povijesnog napretka.....	13
4. LIBERALNA REVOLUCIJA I KRAJ POVIJESTI	17
4.1. Duboki povijesni pesimizam.....	17
4.2. Ideal liberalne demokracije	18
4.3. Logika moderne prirodne znanosti	20
4.4. Borba za priznanjem	21
4.5. Posljednji čovjek.....	23
5. POVIJEST SE IPAK NASTAVLJA?	25
5.1. Duhovi, sablasti i odgađanje kraja	25
5.2. Živjeti na kraju vremena	26
5.3. Nadolazeća anarhija	27
5.4. Bauk socijalizma	28
5.5. Demokracija- ideja koja je izgubila sjaj.....	28
5.6. Huntington i sukob civilizacija	29
5.7. Spas u povratku istinskoj religioznosti	30
6. ZAKLJUČAK	32
7. POPIS LITERATURE	33

1. UVOD

Kada promišljamo o povijesti kao svemu onome što se u prošlosti dogodilo, postavljamo si pitanje: ima li povijesno kretanje nekog smisla? Je li povijest samo skup slučajnih događaja ili postoji neki zakon prema kojemu se povijest odvija? Kreće li se povijest prema nekom cilju? Ako se kreće prema nekom cilju, bilo kao napredujući proces ili ne, možemo li pretpostaviti da povijest ima svoj početak i kraj? Što uopće predstavlja i kako izgleda „kraj“ povijesti i jesmo li ga već dosegli, kako tvrde neki filozofi? Ili se povijest ipak nastavlja?

Zadatak ovog rada je pokušati odgovoriti na postavljena pitanja s naglaskom na tematiku „kraja povijesti“ u razdoblju postmoderne misli. Ovdje ćemo prvo definirati i razgraničiti neke osnovne pojmove. Dakle, povijest je prošla stvarnost ili sve ono što se u prošlosti dogodilo. Ona je predmet proučavanja povjesničara. Historija je znanost koja se bavi poviješću, a kao rezultat bavljenja povjesničara poviješću nastaju historiografska djela, odnosno historiografija. Promišljanjima o povijesti, poput onih koje smo naveli na početku, bavi se filozofija povijesti. Ona uvodi pojam „Povijesti“ (s velikim „P“). On ne označava puku prošlu stvarnost već pokušava prikazati povijesno kretanje kao jedinstven i evolucijski proces koji se kreće prema nekom cilju. Filozofi povijesti pokušavaju pronaći mehanizam povijesnog kretanja te pokušavaju odgovoriti na pitanja o smislu, početku i kraju Povijesti.

O povijesti s velikim „P“ govori i britanski povjesničar Keith Jenkins, ali on ga koristi u bitno drugačijem značenju. Za njega je Povijest totalitet odnosa između povijesti (prošle stvarnosti) i historije (bavljenja prošlošću). Mi ćemo ovdje povijest s velikim „P“ koristiti u smislu koji smo već naveli, odnosno povijesnog kretanja k određenom cilju.

Za početak će biti značajno odrediti pojmove „moderno“ i „postmoderno“. Za nas neće biti toliko značajna postmoderna kao epoha već postmoderno mišljenje, koje se pojavilo u nekih mislioca znatno prije postmoderne epohe. Ovdje ponajprije mislim na filozofa Friedricha Nietzschea i na povjesničara Oswalda Spenglera, kod kojih se mogu pronaći prve naznake onoga što smatramo obilježjima postmodernog mišljenja. Nadalje, pokušat ćemo istražiti i dati povijesni pregled filozofijskog tematiziranja „kraja povijesti“ i na koncu doći do vjerojatno najznačajnijeg postmodernog djela koje se bavi tom tematikom. Pokušat ćemo naznačiti najznačajnije ideje Fukuyaminog *Kraja povijesti*, a potom i kritike tih ideja i različita viđenja nastavka Povijesti i budućnosti svijeta i čovjeka.

2. ODNOS MODERNOG I POSTMODERNOG

2.1. Odbacivanje logike „novizma“

Postmoderna se od moderne (ili modernizma) razlikuje ponajviše u tome što napušta logiku „novizma“. Novizam označava logiku da se stalno napreduje novim i novijim promjenama; on označava logiku stalnog prevladavanja. Prevladavanje je uvijek i napuštanje onog prevladanog. Težnja za novim i novijim napušta ono staro kao prevladano. Ono novije već tim je bolje što je- novije. Impuls postmoderne nije prevladavanje, već preuzimanje i proširenje prošlog. Postmoderna je modernistički novizam odbacila, a ideja stalnog prevladavanja i stalnog napredovanja dovedena je u pitanje. Sada ćemo pokušati istražiti osnovna obilježja onoga što nazivamo modernim dobom, odnosno pokušati doprijeti do „duha“ tog vremena.

Već na pragu modernog doba, u renesansi, dolazi do promjene čovjekova stava i načina odnošenja spram svijeta. Ističe se uloga uma i razuma te inzistiranje na tome da se čovjek u spoznaji ograniči na područje što je dokučivo prirodnom moći spoznavanja, a u cilju osiguravanja snalaženja u svijetu i vlastite sigurnosti opstajanja. Ipak, još je uvijek značajna uloga čovjekove povezanosti s transcendentnim počelom. Promjene u poimanju znanja i znanosti povezane su, dakle, s čovjekovim interesom za osiguranje sigurna opstanka u svijetu, a to se može smatrati kao odgovorom na kasnosrednjovjekovnu krizu. Dolazi do promjene koncepta idealnog tipa znanja¹.

Od antike se kao idealni tip znanja smatralo umsko promatranje (*theoria*). Ono ne samo da je bilo idealni tip znanja, već i ljudskog življenja u kojem se postiže najveće moguće blaženstvo i po kojemu je čovjek najbližnji bogu. U renesansi kao razdoblju prijelaza, ljudska se spoznaja usmjerava na znanje koje može biti korisno i primijenjeno. Ističe se uloga umijeća (*ars*), a aktualiziranje takvog tipa znanja, odnosno umijeća koje je usmjereno prema primjeni u praksi indikativno je za čovjekov odnos spram svijeta. Čovjek se više ne zadovoljava ulogom pukog promatrača u svijetu, već želi svijet razumjeti da bi ga mogao mijenjati.² To je samo korak do trenutka kada čovjek želi zagospodariti svijetom.

Tu je misao inaugurirao engleski filozof Francis Bacon s prijelaza iz šesnaestog u sedamnaesto stoljeće. Kako Bacon kaže: „cilj znanosti i filozofije jest opskrbiti ljudski život

¹ Erna Banić-Pajnić, *Hrestomatija filozofije, svezak 3: Filozofija renesanse* (Zagreb: Školska knjiga, 1996.), 18-19.

² Isto, 18-19.

novim pronalascima i dobrima, ovladati prirodom, povećati čovjekovu moć nad prirodom, jer znanje je moć.“³ Oslanjanjem na vlastite snage u cilju ovladavanja okolišnim svijetom očituje se bit novovjekovnog odnošenja čovjeka spram svijeta.

Nakon racionalizma sedamnaestog stoljeća, koji je u najvećoj mjeri potvrdio novovjeku vjeru u razum kao vrhovno načelo, osamnaesto stoljeće nastavlja duboku vjeru u to da su rješenja svih pitanja čovjekove sreće vezana uz „svjetlo razuma“. Razdoblje je to prosvjetiteljstva. Ono optimistički, čak i utopijski gleda u budućnost kao na carstvo potpune sreće i apsolutne razumnosti.⁴ Prošlost, posebno prošlost „tmine srednjeg vijeka“ podvrgnuta je, kao plod nerazumnosti, neznanja i predrasuda, oštroj, često i pretjeranoj kritici. Prosvjetiteljstvo je, kaže Immanuel Kant, „izlaz čovjeka iz njegove samoskrivljene nezrelosti.“ Pod nezrelošću smatra nemoć da se služimo svojim razumom, bez vodstva nekog drugoga, a uzrok tome vidi u našoj neodlučnosti i manjku srčanosti. Krilatica prosvjetiteljstva je: „imaj hrabrosti služiti se vlastitim razumom!“⁵ Prosvjetiteljstvo, dakle, odbacuje svaki dogmatski autoritet i odriče svaku vrijednost tradiciji, ako ona nije utemeljena na razumu. S izrazitim optimizmom usmjeruje se na praktična pitanja ljudskog odnošenja spram okoline te isključuje svaki metafizički interes o onome što prelazi granice iskustva. Prosvjetiteljstvo se idejno obračunava sa starim poretkom i tako priprema društvenu revoluciju. Iako su htjeli rušiti tradiciju i dogme, i sami su postavili dogmu koju tijek povijesti nije potvrdio- tvrdnju da će um, odnosno razum riješiti sve probleme čovjeka. Um je, dakle, u modernom dobu zamijenio religiju. I on je razotkriven kao nedostatan da oslobodi čovjeka patnje. I ovdje već leži prauzrok postmoderne.

2.2. Vrhunac moderne

Tri glavna čimbenika modernog doba ili moderne na duhovnom planu su protestantizam, prosvjetiteljstvo i klasični njemački idealizam. Moderna je svoj vrhunac dosegla u jednom povijesnom događaju- Francuskoj građanskoj revoluciji 1789. godine. Te je godine, prema Hegelu, svjetska povijest (kao napredovanje u svijesti o slobodi) dosegla svoje ispunjenje.

³ Isto, 18-19.

⁴ Mirjana Gross, *Suvremena historiografija: korijeni, postignuća, traganja* (Zagreb: Novi Liber: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1996.), 77-78.

⁵ Isto, 77-78.

Istovremeno, moderno doba svoj je vrhunac i ispunjenje doseglo i u grandioznom Hegelovom sustavu filozofije.⁶

Hegelov sustav apsolutnog idealizma predstavlja sintezu i posljednji, dovršeni povijesni lik cjelokupne dotadašnje, tradicionalne filozofije čije je prvo sustavno utemeljenje još u mišljenju Platona i Aristotela. Filozofi nakon Hegela kritički se odnose spram Hegelovog sustava filozofije kao dovršetka i vrhunca cijele dotadašnje tradicionalne filozofije. Oni dovode u pitanje, ne samo sve kategorije tradicionalne filozofije (bitak, biće, povijest, vrijeme, istina), već i same pretpostavke filozofije, a to je da je predmet filozofije ono duhovno, apsolutno i vječno te da njena metoda uključuje racionalan, logički i umski sustav. Prema tome, filozofija nakon Hegela je nešto bitno drugačije; možda je to prijelazno razdoblje u neku novu tradiciju filozofije ili pak dovršenje filozofije kao takve.⁷

Devetnaesto stoljeće obilježeno je borbom između konzervativnih snaga koje su se pokušavale održati na vlasti i liberalne oporbe. Kapitalističko i građansko društvo na Zapadu je u svojim začecima. Nakon Francuske revolucije, Napoleonskih ratova i privremene restauracije u Europi jačaju političke borbe. U njih su uključeni široki slojevi društva, a i filozofija sve više biva uključena na različite načine u politička zbivanja. U filozofiji sve se više stavlja naglasak na praksu jer smisao filozofije sada neki filozofi vide u djelovanju, a ne u promatranju i teoretiziranju.⁸ Ovaj praktički interes filozofije osobito je izražen u lijevim hegelovaca (mladohegelovaca), među kojima je najznačajniji Karl Marx. On se ne slaže s Hegelom da je povijest dovršena s Francuskom revolucijom. Sloboda svih ljudi nije ostvarena; široki slojevi pučanstva su i dalje ekonomski zavisni. Feudalno-apsolutistički sustav srušen je, ali razvija se nova neman- kapitalizam. Zato Marx tvrdi da treba djelovati i tako mijenjati svijet, a on dovršenje povijesti vidi u ostvarenju besklasnog društva, odnosno u komunizmu.⁹

Osim političkih borbi, devetnaesto stoljeće obilježeno je i snažnim razvojem prirodnih znanosti. Moderne, prirodne znanosti, koje svoje rezultate mogu empirijski potvrditi postaju autoritet uz vjeru da samo one mogu donijeti napredak. Sve ostale discipline postaju neznanstvene. Na taj način niječe se važnost metafizici i filozofiji, ostavlja ih se bez ikakve

⁶ Ozren Žunec, *Hrestomatija filozofije: Suvremena filozofija I.* (Zagreb: Školska knjiga, 1996.), 7-8.

⁷ O. Žunec, *Suvremena filozofija I.*, 7-8.

⁸ Isto, 17-19.

⁹ Isto, 19-21.

vrijednosti i zbiljnosti. Umjesto metafizike, sada prirodne znanosti tumače cjelinu, počelo i iskon svijeta. Moderna znanost slijedi radikalni materijalizam.¹⁰

2.3. Začeci postmodernog mišljenja

Krizu duha zapadnjačke civilizacije prvi je snažno izrazio Friedrich Nietzsche, za kojeg neki tvrde da je prorok postmoderne ili čak proto-postmoderni mislilac.¹¹ Filozof je to koji je kritizirao naivnu prosvjetiteljsku vjeru u ljudski razum i napredak, dok se kršćanske vrijednosti privode kraju. Ustvrdio je da su različite „vjere“ koje su nadomjestile kršćanstvo isto tako propale, osobito kult znanosti i napretka. Nietzsche je skeptik i pesimist, a kada i šire mase ljudi uvide kakva se praznina krije iza tih novih vrijednosti, pojavit će se jeziv oblik pesimističkog nihilizma. Civilizacija više neće imati u što vjerovati i propast će.¹²

Nietzsche je smatrao da je ideja napretka lažna te da je pogrešno vjerovati da povijesni proces ima svoju svrhu ili cilj. Povijest nije na svome kraju, a kada govorimo o kraju, možemo govoriti samo o kraju jedne interpretacije svijeta.¹³ Ideja napretka moderna je ideja, a Nietzsche je razotkriva kao lažnu. On kroz priču o tome kako je istinski svijet postao bajkom objašnjava dolazak europskog nihilizma, odnosno širenje besmisla i besciljnosti. Polazi od Platonove ideje istinskog svijeta ili svijeta ideja, koja se nalazila nasuprot osjetilnom svijetu. Čovjek je, prema Platonu, mudrim, kreposnim i pobožnim načinom života mogao doseći i spoznati istinski svijet. U kršćanskoj ideji istinski svijet je u ovom životu i na ovom svijetu nedostižan, ali u njega treba vjerovati. U novom vijeku, za Kanta, nadosjetilni, istinski svijet čovjek ne može spoznati, ali on ipak postoji. Za pozitiviste i modernu znanost devetnaestog stoljeća život se može utemeljiti samo na činjenici. Kako nadosjetilni svijet ne možemo spoznati kao činjenicu, možemo ga proglasiti suvišnom idejom koju treba odbaciti. Istinski svijet davao je životu ciljeve, a time i smisao. Kada ga je moderna znanost proglasila bajkom, jedino je preostao osjetilni svijet.¹⁴ Tada je nastupio europski nihilizam.

Potkraj devetnaestog stoljeća uočeno je da bog više nije nužni temelj životu, da se život može objasniti i bez boga. Znanosti su uspijevale objasniti prirodne procese bez da su uzimale u

¹⁰ Isto, 24-27.

¹¹ Dave Robinson, *Nietzsche i postmodernizam* (Zagreb: Jesenski i Turk, 2002.), 52-54.

¹² Isto, 11.

¹³ Vladimir Jelkić, „Kraj povijesti ili nova epoha?“, *Metodički ogledi* 2009, Vol. 15, br. 2. (5. srpnja 2008.), <http://hrcak.srce.hr/36597> (22. lipnja 2013.), 81.

¹⁴ Isto, 82-83.

obzir postojanje božanstva. Priroda je kao stvorenje božje, koje bi čovjek trebao ljubiti kao što ga ljubi njegov stvaratelj, postala predmetom eksploatacije. Kršćanski moral odgovornosti i ljubavi spram bližnjega zamijenio je hedonistički i utilitaristički moral.¹⁵ Otkrilo se da je bog zapravo projekcija i personifikacija čovjeka da bi se naposljetku otkrilo da je bog zapravo mrtav (Nietzsche). Sa smrću boga umrla je i duhovnost čovjeka, njegov um. Smrti boga i uma nužno su povezane, jer ideja boga umu urođena je (Descartes). Duhovne djelatnosti postale su pukim kulturnim djelatnostima za isporuku estetskih doživljaja. Čovjek se interpretira kao socijalna, racionalna životinja. Čovjeku je preostao jedino još razum, a Scheler kaže da čak ni to, već samo puka tehnička inteligencija, kojom se čovjek još samo stupnjem, a ne kvalitetom, razlikuje od životinje.¹⁶

Prema prosvjetiteljima moderna se može poistovjetiti s novovjekom epohom koja je bila projekt oslobođenja, svestrane emancipacije. No već u devetnaestom stoljeću raspadaju se sistemi uma u mnoštvo filozofijskih pravaca, pri čemu najradikalnijih od njih ukazuju upravo na promašaje filozofije uma (Schelling, Schopenhauer, Nietzsche). Oni se nisu raspali samo zbog nekih unutrašnjih nedostataka i proturječja, nego je povijest krenula drukčijim pravcem. Povijest je mnoge iznenadila. Nezamislivi tehnički progres iz temelja je izmijenio društvo i život čovjeka. Uočili su lom s velikim dijelom novovjeke tradicije, razlaz s umnim i kršćanskim moralom; uočili su rušenje novovjekih ideala slobode, ljepote i istine.¹⁷

Friedrich Nietzsche prvi je mislilac koji je poremetio sigurnost moderne u samu sebe i tako postao „prorokom“ postmoderne. Jedan od najznačajnijih zastupnika postmoderne, Gianni Vattimo, upravo je u Nietzscheovoj misli pronašao onaj presudni moment u kojem postmoderna dobiva zamašnost prema svojoj kasnijoj mogućnosti filozofijskog tematiziranja, koje će prvi eksplicitno poduzeti Jean-Francois Lyotard.¹⁸ U cijeloj plejadi mislilaca najreferentnijim se glede tematiziranja postmoderne pokazao upravo Lyotard. On je postavljajući pitanje o utemeljenosti projekta moderne u našoj suvremenosti najsnažnije raskinuo s vjerom u stalni napredak kao osnovnim postulatom modernističkog projekta. Iako postmoderna raskida s logikom stalnog napretka, ona isto tako uzima u obzir cjelokupno kulturološko i civilizacijsko nasljeđe moderne. Slika koju je prosvjetiteljstvo željelo nametnuti- ono o ljudskom biću koje pod sigurnim i jedino pouzdanim vodstvom Uma stalno napreduje- jednostavno nije odgovarala zbiljskosti povijesnog

¹⁵ Milan Galović, *Socijalna filozofija* (Zagreb: Demetra, 1996.), 323.

¹⁶ M. Galović, *Socijalna filozofija*, 324.

¹⁷ Isto, 330.

¹⁸ Marijan Krivak, *Filozofijsko tematiziranje postmoderne* (Zagreb: Hrvatsko filozfsko društvo, 2000.), 12-13.

razvoja ljudskog roda u posljednjih dvije stotine godina. Moderna se urušila upravo na mjestima kao što su Auschwitz i na sličnim poprištima velikih ljudskih patnji. Optimizam moderne zanemario je čovjekovu duboku ukorijenjenost u svijet nagona i svijet prirodnih bića.¹⁹

2.4. Postmoderno stanje

Pojam „postmoderna“ višestruko je sporan. On je sporan s obzirom na svoj legitimitet jer mnogi tvrde kako ne postoje fenomeni koji bi opravdali upotrebu nekog novog termina. Ovaj svijet u kojem živimo i dalje je samo „moderan“. Također, neki tvrde da i ako se današnji svijet bitno razlikuje od onog kojeg smo smatrali modernim, da nije primjereno da suvremenici daju nazive ili prelamaju povijesna razdoblja.²⁰ To je zadaća kasnijih generacija i budućih povjesničara. Izraz „postmoderna“ sporan je i s obzirom na područje svoje primjene. Izvorno je rabljen u znanosti o književnosti, a zatim se proširio na arhitekturu i slikarstvo. Kasnije se počeo rabiti i u sociologiji, a u filozofiju ga uvodi Lyotard 1979. godine s knjigom „Postmoderno stanje“. Nadalje, izraz „postmoderna“ sporan je s obzirom na svoj sadržaj.²¹

Postmoderna se za Lyotarda nadovezuje na cjelokupno naslijeđe moderne. Ona raskida s njezinom logikom stalnog napretka, ali isto tako uzima u obzir i sve kulturološko i civilizacijsko naslijeđe njome namrijeto.²² Lyotard, dakle, ne negira cjelokupnu tradiciju koju je ostvarila moderna, već je smatra legitimnim i neizostavnim ishodištem postmoderne. On ne vidi postmodernu kao još jednu epohu u linearnom nizu smjenjivanja i stalnog prevladavanja prethodećih povijesnih razdoblja. Ona prije svega predstavlja novi modus iskazivanja misli, kako na području filozofije, tako i na ostalim područjima znanosti i tehnike. Postmoderna je nastupila nakon kraha što su ga doživjeli svi presudni postulati modernizma na političkom polju. On ih naziva „Velikim pričama“ ili „meta-pripovijestima“ koje su doživjele svoju propast. Jedini, pravi pobjednik postmodernog doba jest globalni kapitalizam.²³

Prema jednom od najznačajnijih teoretičara i filozofa koji pripadaju krugu postmodernih mislioca Wolfgangu Welschu, postmoderna nije tek neka epoha koja slijedi nakon moderne. Ne

¹⁹ Isto, 12-13.

²⁰ Peter Kemper, *Postmoderna ili borba za budućnost* (Zagreb: August Cesarec, 1993.), 9.

²¹ Isto, 9-10.

²² M. Krivak, *Filozofijsko tematiziranje postmoderne*, 17-20.

²³ Isto, 17-20.

radi se o nikakvoj „transmoderni“ ili „antimoderni“.²⁴ Postmoderna nije nova, zasebna epoha koja napušta modernu. Riječ je razradi i preobražaju moderne, pri čemu su neke osobine moderne napuštene, a neke zadržane i dalje razvijene. Jedan od ciljeva postmoderne prodrmati je samouvjerenu modernu svijest iz letargije. Welsch želi povezati modernu i postmodernu. Postmoderna preuzima motive iz moderne, ali ih kritički propituje. Ona je izmijenjena moderna, nova verzija moderne ili druga moderna. Ključan pojam moderne jest pluralitet. Postmoderni pluralitet nije isto što i površno šarenilo koje je danas vrlo rasprostranjeno i uživa veliku popularnost.²⁵

Izraz „postmoderna“ sporan je i s obzirom na svoje vremensko određenje. Prvi put se spominje 1917. godine u djelu Rudolfa Panwitzza *Kriza europske kulture*. „Postmoderni“ je čovjek, prema Panwitzu, sportski oblikovan, nacionalno svjestan, militantno odgojen i nadahnut religijom. Postmoderno doba, koje slijedi, predstavlja uzlet u odnosu na besperspektivnost i dekadenciju moderne. Izraz „postmoderna“ ponovno se javlja 1934. godine, ovaj put u bitno drugačijem značenju. Španjolski teoretičar književnosti Frederico de Oniza postmodernom naziva fazu španjolskog i hispanoameričkog pjesništva između 1905. i 1914. godine.²⁶ U historiografiju izraz „postmoderna“ uvodi britanski povjesničar Arnold Toynbee sredinom dvadesetog stoljeća. Ona označava suvremenu fazu zapadnoeuropske kulture koje ja nastupila 1875. godine, odnosno prelaskom politike s nacionalno-državnog mišljenja na globalnu interakciju.²⁷

Mi se ovdje nećemo dalje baviti određivanjem postmoderne, njenih raznih značenja i stavljanjem u kronološki okvir. Za nas je bitnije da smo odredili glavne odrednice onoga što danas smatramo postmodernim mišljenjem. Jedan od karakterističkih fenomena za postmodernu kulturu zagovaranje je „post-teorija“, odnosno „endizama“. Često se govori o kraju humanizma, ideologija, čovjeka, svijeta, filozofije, povijesti. Do kraja rada bavit ćemo se upravo post-teorijom „kraja povijesti“.

²⁴ Wolfgang Welsch, *Naša postmoderna moderna* (Sremski Karlovci-Noví Sad: Izadavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2000.), 3-6.

²⁵ W. Welsch, *Naša postmoderna moderna*, 3-6.

²⁶ P. Kemper, *Postmoderna ili borba za budućnost*, 10-12.

²⁷ Isto, 10-12.

3. FILOZOFIJSKO PROMIŠLJANJE KRAJA POVIJESTI

3.1. Od neizvjesnosti do ideje o stalnom napretku

Za razliku od novijih vremena u kojima se povijesno kretanje shvaća kao linearno, bilo ono svrhovito ili nesvrhovito ili vodilo nekakvome kraju, u antici se povijesno kretanje shvaćalo kao cikličko, odnosno ponavljajuće. Antički Grci vjerovali su da su povijesne mijene dio većeg prirodnog ciklusa. Razne prirodne katastrofe periodično uništavaju postojeće civilizacije i sve pamćenje o njima, prisiljavajući ljude da počnu s poviješću svaki puta ispočetka. Dakle, povijest nije kontinuirani proces, već ponavljajući. Aristotel je vjerovao da niti jedan društveni poredak ne može u potpunosti zadovoljiti čovjeka i da to navodi ljude da u beskonačnom slijedu zamjenjuju jedan poredak drugim²⁸. Povijesno kretanje je do jedne razine napredujući proces, no ubrzo se mora početi ispočetka, kao što se i sve, uostalom, odvija u prirodi. Stoga, za Grke povijest nije linearan proces, a pogotovo ne progres na duge staze i on na koncu ne vodi svome dovršenju, kraju.

Prvi puta je zamisao o povijesti kao linearnom kretanju na povijesnu scenu nastupila s kršćanstvom. Kršćani su prvi definirali i opisali svoje viđenje početka i kraja povijesti te smisla povijesnog kretanja. Ona počinje božjim stvaranjem čovjeka, a završava u trenutku posljednjeg suda koji označava kraj zemaljske povijesti i ulazak u kraljevstvo Božje. U tom trenutku će Zemlja i zemaljski događaji prestati postojati²⁹. Cjelokupno se povijesno kretanje, odnosno svi događaji, ma kako tragični bili, objašnjavaju voljom Božjom. Kršćani su također reafirmirali stoičku ideju o jednakosti svih ljudi, koja je sada stavljena u odnos spram Boga.

Sljedeći će pokušaj pisanja sekularne Opće povijesti nastupiti u doba racionalizma u 16. stoljeću. Bilo je to doba akumulacije znanja i spoznaja o svijetu i prirodi te doba optimističke vjere u napredak čovječanstva, a koji će ovisiti o napretku modernih prirodnih znanosti. Povijesno kretanje nedvojbeno je postalo linearan, napredujući i svrhovit proces, a cilj je što veće ovladavanje čovjeka prirodom. Ta ideja o znanju koje stalno raste i akumulira se vodit će u bolji i ljepši svijet, a sve povijesne stranputice i tragični događaji ostat će iza nas u dalekoj prošlosti. Teorija društvenog i političkog napretka bit će osobito razvijena u doba prosvjetiteljstva. Prosvjetiteljski filozof Condorcet u svom djelu *Napredak ljudskog uma* govori o deset etapa razvoja čovječanstva. Posljednji, deseti stupanj, koji se tek treba dostići,

²⁸ Francis Fukuyama, *Kraj povijesti i posljednji čovjek* (Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1994), 116.

²⁹ Isto, 117.

karakterizira jednakost šansi, sloboda, racionalnost, demokracija i opće obrazovanje za sve ljude.³⁰

3.2. Nakon Napoleona daljnji povijesni napredak više nije moguć

Najkonkretnije napore da se napiše Opća povijest poduzeli su njemački idealisti, a najviši domet bila je Hegelova *Filozofija povijesti* iz 1837. godine. Filozofi koje smatramo da pripadaju razdoblju njemačkog klasičnog idealizma (Kant, Fichte, Schelling, Herder, Hegel) vidjeli su povijest kao linearan, napredujući proces, koji ima svoje određeno dovršenje, odnosno kraj. Povijest nije tek nesvrhovito kretanje, a sve patnje koje su se dogodile čovječanstvu nisu uzaludne već neizbježni stupnjevi usavršavanja.³¹

Immanuel Kant u svom o djelu iz 1784. pod naslovom *Ideja opće povijesti pisana s kozmopolitskog stajališta* traga za pravilima kretanja u ljudskoj povijesti. Iako se čini da je to kretanje možda kaotično, ono ipak tijekom dužeg razdoblja pokazuje polaganu i progresivnu evoluciju.³² Cjelokupno povijesno kretanje ima svoju svrhu, odnosno kraj u ostvarenju ljudske slobode, točnije u ostvarenju građanskog društva i republikanskog poretka.

Kao što sam već napomenuo, vrhunac filozofskog promišljanja o povijesnom kretanju predstavlja Hegelova *Filozofija povijesti*. On vidi svjetsku povijest kao proces napredovanja u svijesti o slobodi, a dovršenje povijesti u ostvarenju slobode za cjelokupno čovječanstvo. Hegel ovu misao sažima na sljedeći način: istočni narodi znali su da je slobodan jedan (despot), Grci i Rimljani da su slobodni neki, a germanski narodi dosegli su svijest o tome da su slobodni svi, odnosno da je čovjek kao čovjek slobodan.³³ Hegel je najviši stupanj razvoja svjetskog duha vidio u monarhijskoj pravnoj državi, odnosno u Pruskoj Monarhiji svoga vremena. Hegel je nakon bitke kod Jene 1806. godine, u kojoj je Napoleon, a time i ideja univerzalne slobode, pobijedila konzervativnu i nazadnjačku Prusku, izjavio da je Povijest dovršena. Hegel je Napoleona vidio kao „Apsolutnog Duha na konju“ koji svojim osvajanjima pronosi ideju slobode i jednakosti. Dakako, dovršena je povijest s velikim „P“ kao napredujući proces jer su ostvarenjem moderne liberalne države ostvarena načela slobode i jednakosti. Takvo je društvo oslobođeno onih temeljnih proturječja, koja su karakterizirala prijašnja društva, čime je

³⁰ Isto, 119.

³¹ M. Gross, *Suvremena historiografija*, 111.

³² F. Fukuyama, *Kraj povijesti i posljednji čovjek*, 120.

³³ Isto, 125.

povijesna dijalektika dovršena. Time Hegel nije želio reći da je univerzalna ideja slobode i jednakosti pobijedila u cijelom svijetu niti da se u povijesti više ništa neće događati. Događat će se, ali više ništa bitno jer je napredovanje u svijesti o slobodi doseglo svoj najviši stupanj.

Drugi veliki devetnaestostoljetni pisac Opće povijesti, Karl Marx, slagao se s Hegelovom idejom da će kraj povijesti nastupiti u trenutku kada se stvori društvo u kojem više neće biti temeljnih proturječja. No, Marx se ne slaže da je to ostvareno u liberalnoj, ustavnoj monarhiji. Takva država, tvrdio je Marx, ne predstavlja univerzalizaciju slobode, već pobjedu samo za jednu klasu- buržoaziju.³⁴ Ona nije uspjela riješiti jedno temeljno proturječje, a to je klasni sukob, borbu između buržoazije i proletarijata. Kraj povijesti nastupit će u trenutku kada proletarijat preuzme vlast, odnosno pobjedom komunizma.

Iako Hegel i Marx kraj povijesti vide na drugačiji način, i jedna i druga ideja na neki su način posljedica i očitovanje optimističkog pogleda na budućnost, koje je vladalo u devetnaestom stoljeću. Obojica su vidjeli Povijest kao napredujući proces, a koji za cilj, odnosno svoje dovršenje ima širenje slobode i jednakosti po cijelom svijeta i za cjelokupno čovječanstvo.

3.3. Potkopavanje ideje modernosti- upitnost povijesnog napretka

Optimizam spram budućnosti koji je vladao u devetnaestom stoljeću zamijenio je pesimizam dvadesetoga stoljeća. Na to su bitno utjecale sve strahote koje je čovječanstvo doživjelo, ponajprije tijekom Prvog i Drugog svjetskog rata. U to vrijeme javljaju se dva najznačajnija, a možda i posljednja djela koja tematiziraju ideju Opće povijesti- *Propast Zapada* Oswalda Spenglera i *Istraživanje povijesti* Arnolda Toynbeeja. Spengler i Toynbee prekidaju s tradicijom koja je započela s kršćanskim povjesničarima i kulminirala s Hegelom i Marxom, naime s tradicijom jedinstvene napredujuće povijesti čovječanstva.³⁵ Oni se vraćaju, na neki način, objašnjenju Povijesti kao cikličkom kretanju, a koji je svojstven antičkom misaonom krugu. Vrijeme je to, kada su ideje modernosti potkopane, a ideja Povijesti kao stalno napredujućeg procesa ozbiljno dovedena u pitanje. Upravo je to jedna od osnovnih obilježja postmoderne misli.

³⁴ Isto, 133.

³⁵ Isto, 139.

Najbolje oličenje pesimizma koje je nastupilo kao posljedica Prvog svjetskog rata jest djelo njemačkog povjesničara i filozofa Oswalda Spenglera *Propast Zapada* (prvi svezak izašao je 1918., a drugi 1922. godine.) To je djelo koje sugerira da se moramo osloboditi zabluda o Povijesti kao usmjerenom, kontinuiranom i progresivnom procesu.³⁶ Spengler također odbacuje povijesno kretanje kao linearno i time odbacuje ideju o linearnom smjenjivanju epoha (stari, srednji, novi vijek). On se pita zašto bi 19. stoljeće poslije Krista bilo važnije i bogatije od 19. stoljeća prije Krista ili zašto bi razdoblje europske povijesti od 1500. do 1900. godine bilo važnije od četiri stoljeća kineske povijesti.³⁷ Ono što je Kopernik učinio u astronomiji, to je Spengler učinio na polju filozofije povijesti. Spengler tvrdi da kultura Zapada nema nikakvo posebno mjesto u svjetskoj povijesti, ona je samo jedna od mnogobrojnih kultura. Svjetska povijest je povijest velikih kultura- one se rađaju, razvijaju, a zatim propadaju i naposljetku prelaze u stanje ukočenosti. One egzistiraju jedna za drugom ili jedna uz drugu, a prosječna životna dob jedne kulture je oko tisuću godinu. Stanje ukočenosti nastupa u trenutku kada je životna snaga određene kulture iscrpljena te je ona neizbježna sudbina svake kulture. Za Spenglera je to trenutak kada kulture prelaze u stanje civilizacije.

Spengler je smatrao da može proricati budućnosti i da vidi daljnju sudbinu zapadne kulture. On je smatrao da je otkrio mehanizam razvijanja kultura te prognozira propast Zapada, odnosno njegovo dovršenje!³⁸ Zapad ide u suton, vrijeme kulture prošlo je i nastupa civilizacija. Kulturu karakterizira život, stvaralaštvo, religija, a civilizaciju ugašeno stvaralaštvo, skepsa, ateizam i nihilizam. Kultura ima metafiziku, a civilizacija plitku filozofiju života. Spengler je, čini se, dobro prognozirao mnoge elemente koje danas smatramo postmodernim pojavama. Čovjeka civilizacije opisuje kao svjetinu, koja bezlično preplavljuje gradove. On je nomad, parazit, stanovnik velegrada, čovjek bez tradicije, dio mase, ireligiozan, inteligentan, neplodan.³⁹ Dekadentan! Čovjek kulture je sanjalačko-stvaralačka duša, a čovjek civilizacije trijezan, činjeničan i bezobziran čovjek. Sadašnjost više ne može promicati ništa vrijedno, moguće su samo kopije, kič. Svaka kultura izražava se u umjetnosti, dok u civilizaciji umjetničko djelo gubi svoju unutarnju vrijednost, svoju auru. Civilizacija ima samo još jednu mogućnost: prostornu ekspanziju, tehnicizam, militarizam i imperijalizam. Dok kultura svoju snagu usmjerava prema unutra, civilizacija je usmjerava prema van- ona je ekspanzivna.

³⁶ Oswald Spengler, *Propast Zapada*, svezak 2: *Svjetskohistorijske perspektive* (Zagreb: Demetra, 2000), 501-511.

³⁷ Isto, 501-511.

³⁸ Isto, 501-511.

³⁹ Isto, 501-511.

Spengler je kritizirao demokratski pravni poredak Weimarske Republike i čeznuo je za nacionalističkom državom s jakim vođom. Demokraciju je smatrao vladavinom novca. On uvodi pojam „istovremenosti“ ili „istodobnosti“. Proučavajući razvoj kultura dolazi do zaključka da se one podudaraju u pojavama, osobama ili događajima pa su tako istovremene pojave Aleksandra Velikog u antičkoj i Napoleona u zapadnoj kulturi. Njemačku svoga doba uspoređuje s Rimom za vladavine Cezara. Spengler priželjkuje jakog nacionalističkog vođu nalik na Cezara, a kada se on stvarno i pojavi u obličju Hitlera, Spengler se od njega ograđuje, očito prilično razočaran njegovom pojavom.

Sa svime izrečenim, jasno je da je Spengler prilično dobro detektirao budući razvoj Zapada. Zapad je na kraju svoje povijesti, no on je samo jedna od kultura koje se vrte na kotaču svjetske povijesti. Nastavlja se vječna igra, koja je dio cjelokupnog prirodnog poretka- od rađanja i razvoja do propadanja i smrti. Zapad u tome nema nikakvo posebno mjesto.

Ovdje ćemo još spomenuti djelo britanskog povjesničara Arnolda Toynbeeja- *Istraživanje povijesti*. Djelo je to koje je izašlo u dvanaest svezaka u razdoblju između 1934. i 1961. godine. Toynbee spaja ideje Hegela i Spenglera, pokušava spojiti empiristički pogled na povijesna događanja i spekulativnu filozofiju povijesti.⁴⁰ Poziva se na Spenglerovu ideju o kulturama, odnosno civilizacijama koja su nalik na žive organizme- rađaju se, imaju svoj životni vijek, slabe i na kraju nestaju. Svaka civilizacija ima svoj vlastiti put, a kraj jedne civilizacije omogućuje uspon druge. Glavni razlog za slom određene civilizacije Toynbee ne vidi u agresiji druge civilizacije prema njoj već u unutrašnjim proturječjima i slabljenju unutar same civilizacije.⁴¹ Od Hegela je, pak, Toynbee preuzeo ideju o „skrivenoj ruci Providjenja“ koja vlada svijetom. Svjetsku povijest vidi kao ispunjenje Božjeg plana, ali se to ispunjenje ne bi moglo dogoditi bez čovjeka.⁴² Čovjek nije tek pasivni promatrač onoga što mu je Bog predodredio, a spas zapadne civilizacije vidi jedino u povratku modernog čovjeka Bogu.

Iz svega navedenog vidimo da su ova zadnja dva pregleda Opće povijesti- Spenglerov i Toynbeejev- mračnijeg karaktera u odnosu na filozofska promišljanja o povijesti ranijih razdoblja. Neki smatraju da ova dva djela označavaju kraj filozofije povijesti. Ipak, u novije vrijeme, kojeg možemo nazivati i postmodernim dobom, ponovno se javljaju težnje za pokušajem objašnjenja povijesnog kretanja kao svrhovitog, napredujućeg, linearnog procesa. Na

⁴⁰ M. Gross, *Suvremena historiografija*, 111.

⁴¹ Samuel Phillips Huntington, *Sukob civilizacija i preustroj svjetskog poretka* (Zagreb: Izvori, 1997.), 13.

⁴² Arnold Toynbee, *Istraživanje istorije* (Beograd: Prosveta, 1970.-1971.), 496.

čelu tog pokušaja nalazi se djelo *Kraj povijesti i posljednji čovjek* američkog autora Francisa Fukuyame, a smatra se jednim od najznačajnijih djela iz razdoblja postmoderne. On je pokušao ponovno afirmirati ideju kraja povijesti sa svim njezinim posljedicama.

4. LIBERALNA REVOLUCIJA I KRAJ POVIJESTI

4.1. Duboki povijesni pesimizam

Američki politolog Francis Fukuyama u svojoj knjizi *Kraj povijesti i posljednji čovjek* iz 1992. (na hrvatski jezik prevedena je 1994.) želi obnoviti ideju Opće povijesti, koja je već dugo vremena manje-više napuštena. Dvadeseto stoljeće, za razliku od stoljeća prije, obilježeno je dubokim povijesnim pesimizmom. Strahote totalitarnih režima, Prvog i Drugog svjetskog rata, poput Auschwitza ili Hiroshime duboko su potresle svijest modernog čovjeka. Možemo se opravdano zapitati: kako nakon takvih događaja uopće možemo vjerovati u ideju napretka, u povijesno kretanje kao progres?⁴³ Zbilja se ne treba začuditi da je u dvadesetom stoljeću uglavnom napuštena ideja Povijesti kao napredujućeg procesa koji ima svoj cilj ili smisao. Mislioci dvadesetog stoljeća uglavnom su vjerovali da u Povijesti nema smislenog reda. Vizija budućnosti postala je pesimistička.

Za razliku od dvadesetog, devetnaesto stoljeće bilo je obilježeno optimizmom. Postojala je snažna vjera da će moderna znanost poboljšati ljudski život te odnijeti pobjedu nad bolešću i siromaštvom. Također se vjerovalo u širenje liberalnih i demokratskih načela. U devetnaestom stoljeću vjerovalo se u Povijest kao napredujući proces, vjerovalo se da ljudska povijest svjedoči o akumulaciji znanja i napredovanju od nižih prema višim razinama inteligencije i blagostanja. Prvi svjetski rat bio je težak udarac ideji napretka, a u strahotama koje je izazvao, ideja napretka izvrnuta je.⁴⁴ Veliki ekonomski napredak iza kojeg stoji razvoj modernih prirodnih znanosti upravo je omogućio da se sve te strahote dogode. Moderna znanost stvorila je strojeve za ubijanje, a moderna politika totalitarnu državu koja je kontrolirala sve oblike života svojih građana.⁴⁵ Upravo su dosezi modernog doba, tehnički i društveni napredak, omogućili pojavu i sve manifestacije koje su proizašle iz Hitlerove i Staljinove vladavine. Holokaust se pojavio u jednoj od najnaprednijih zemalja svijeta s jednom od najobrazovanijih populacija u Europi. Ideja o napretku utemeljena na znanosti i tehnologiji u bitnom je dovedena u pitanje. Razvoj znanosti i tehnologija ima dvije strane: može biti iskorišten za dobrobit čovječanstva, ali i za njegovo totalno uništenje.⁴⁶

⁴³ F. Fukuyama, *Kraj povijesti i posljednji čovjek*, 29.

⁴⁴ Isto, 32.

⁴⁵ Isto, 33.

⁴⁶ Isto, 35.

Fukuyama se pita predstavlja li liberalna demokracija doista težnju čovječanstva? U dvadesetom stoljeću pojavile su se, kako se moglo u to vrijeme vjerovati, snažne alternative liberalnoj demokraciji. Nacizam i fašizam pobijeđeni su snagom oružja, dok se za komunizam dugo smatralo da je prilično stabilan i da ideološki predstavlja veliku opasnost liberalnoj demokraciji. Bilo je očito da komunističko-socijalističke države imaju određenih ekonomskih problema te da takvi režimi nisu niti dinamički niti produktivni, no smatralo se da ipak vladajuće strukture imaju određenu legitimnost u narodu te da postoji određeni konsenzus između naroda i vlasti. No, u jednom trenutku stiže gotovo nevjerojatna vijest- pad Berlinskog zida i raspad SSSR-a.⁴⁷

4.2. Ideal liberalne demokracije

Upravo je ta vijest o propasti komunizma, jedinog preostalog ideološkog suparnika liberalne demokracije, za Fukuyamu značila samo jedno- Povijest je dosegla svoj kraj! Širenje liberalne demokracije i kapitalističkog privrednog sustava, odnosno, onoga što bi Fukuyama nazvao svjetskom liberalnom revolucijom, započelo je još 70-ih godina dvadesetog stoljeća padom desničarsko-autoritarnih režima u mediteranskim zemljama Europe (Grčkoj, Portugalu, Španjolskoj i Turskoj), a svoj vrhunac dosegla je krajem 80-ih i početkom 90-ih godina padom komunističkih režima u srednjoistočnoj Europi.⁴⁸

Kao pristalica ideje o Povijesti kao napredujućem procesu koji ima svoj cilj, smatrao je da Povijest može doseći i svoj kraj, dovršenje i to u trenutku kada se dostigne i stvori oblik društva koji će zadovoljiti one najdublje i najosnovnije čovjekove potrebe. Dok je Hegel vidio kraj povijesti u ustavnoj, liberalnoj monarhiji, Marx u ostvarenju besklasnog, komunističkog društva, Fukuyama je vidio kraj povijesti u liberalnoj demokraciji kakva je postojala u kapitalističkim zemljama Zapada. On je smatrao da je liberalna demokracija konačni oblik vladavine i krajnja točka evolucije čovječanstva. Ideal liberalne demokracije ne može se više usavršavati, a današnji čovjek niti ne može zamisliti bolja načela od onih na kojima se temelji liberalna demokracija. Fukuyama ipak priznaje da određenih problema ima i u tom najboljem postojećem poretku, ali je ona, za razliku od komunizma, lišena temeljnih kontradikcija unutar same sebe, koje bi urušile čitav sustav. Nepravde i socijalni problemi u liberalnoj demokraciji

⁴⁷ Isto, 45.

⁴⁸ Isto, 47.

nisu tako rezultat temeljnih proturječja u samom sustavu, već nepotpune primjene načela liberalne demokracije.⁴⁹

Ovdje treba napomenuti da, kada kaže da je povijest dosegla svoj kraj, Fukuyama ne misli da više nikakvih povijesnih događaja neće biti pa čak i onih važnijih, već smatra da je završila Povijest kao jedinstven, evolucijski proces. Daljnje napredovanje u evoluciji ljudskih društava jednostavno više nije moguće. Fukuyama smatra da sada možemo biti zadovoljni jer smo pronašli idealan oblik vladavine, nakon bolnih traganja u prošlom stoljeću. Na nama je samo da pokušamo doseći sam ideal liberalne demokracije, odnosno postojeći sustav učiniti još kvalitetnijim i djelotvornijim. Fukuyama time vraća optimizam nakon dubokog pesimizma dvadesetoga stoljeća.

Možemo si sada postaviti pitanje: zašto Fukuyama smatra da evolucija ljudskih društava svoje dovršenje, odnosno vrhunac ima u liberalnoj demokraciji i kapitalističkoj ekonomiji? On tvrdi da razvoj prirodnih modernih znanosti, koji je nedvojbeno imao golem utjecaj na razvoj društva, usmjerava njegov razvoj, odnosno dovodi do kapitalističkog sustava. No, snažna industrijalizacija i tržišno orijentirana privreda ne moraju nužno stvoriti demokratsko-liberalno društvo.⁵⁰ Tu se sada Fukuyama poziva na Hegela. Kako bi dokazao da Povijest ima svoje dovršenje u liberalnoj demokraciji koristi Hegelov pojam „borba za priznanje“. Upravo je ta borba za čisti prestiž, odnosno čovjekova borba da ga drugi ljudi priznaju, bila motor povijesnog napretka. U trenutku kada smo se dosegli stupanj u kojem svi ljudi priznaju sve, odnosno svi imaju jednaka prava, a to bi, prema Fukuyami, bila liberalna demokracija, Povijest je dosegla svoj kraj. Borba, koja je pokretala povijesni proces okončana je.⁵¹ U sljedećim poglavljima detaljnije ćemo izložiti iznesene misli.

4.3. Logika moderne prirodne znanosti

Razvoj prirodnih znanosti smatramo jednim od najvećih tekovina modernoga doba. Iako je postmoderno mišljenje dovelo u sumnju njenu pozitivnu vrijednost, njoj se teško može odreći

⁴⁹ Isto, 7.

⁵⁰ Isto, 14.

⁵¹ Isto, 20.

značajan utjecaj na povijesno kretanje i promjene društvenih struktura. Kao glavne karakteristike moderne prirodne znanosti, Fukuyama vidi kumulativnost i usmjerenost.⁵²

Ako moderna prirodna znanosti proizvodi usmjerenu Povijest, postavlja se pitanje može li se znanost zaboraviti ili odbaciti, odnosno mogu li se industrijska i postindustrijska društva vratiti u stanje predmodernosti?⁵³ Dobrovoljno odbacivanje tehnologije i dosega znanosti predlagale su neke društvene skupine poput hippie-pokreta 60-ih godina dvadesetog stoljeća, a danas se za to zalaže ekološki pokret.⁵⁴ Oni tvrde da bi čovjek bio sretniji ako bi se vratio stanje karakteristično predmodernom, odnosno predindustrijskom dobu. Još je Jean-Jacques Rousseau tvrdio da povijesne promjene (ili taj navodni povijesni „napredak“) čine čovjeka duboko nesretnim bićem. Čovjek ima samo dvije potrebe koje ga čine sretnim: hranu i zaklon. Sve druge navodne potrebe nastaju umjetno- zbog uspoređivanja s drugima ili zbog nametanja lažnih potreba od strane drugih ljudi. Takve se potrebe neprestano povećavaju i stalno smo nesretni jer nemamo ono što želimo. Naime, čovjek je mnogo nesretniji zbog onog što nema, već što je zadovoljan zbog onog što ima.⁵⁵ Rousseau je izvršio prvi napad na civiliziranog čovjeka i prvi stavio u pitanje projekt osvajanja prirode.

Fukuyama tvrdi da nije realno očekivati da će današnji čovjek odbaciti moderni projekt osvajanja prirode. Modernu prirodnu znanost vidi u pozitivnom svjetlu, a negativne učinke, kao što su ekološki problemi, ne smatra da bi se riješili odbacivanjem tehnologija i dosega znanosti. Nadalje, Fukuyama smatra da logika prirodne moderne znanosti predodređuje ljudska društva na kapitalizam. On se pokazao učinkovitijim od centralno-planskih ekonomskih sustava i Fukuyama ga smatra jedinim ekonomskim sustavom sposobnim za život.⁵⁶ Centralno-planske privrede mogle su slijediti svoje kapitalističke suparnike u doba ugljena, čelika i teške industrijske proizvodnje, ali kada je nastupilo informacijsko i postindustrijsko doba došla je od izražaja superiornost kapitalističkog sustava.

Ako je industrijalizacija i razvoj prirodnih modernih znanosti predispozicija za kapitalizam, dovodi li to nužno i do liberalne demokracije? Fukuyama zaključuje da ne postoji nužna veza između industrijalizacije i liberalne demokracije, iako privredni rast i uvođenje

⁵² Isto, 146.

⁵³ Isto, 163.

⁵⁴ Isto, 167.

⁵⁵ Isto, 168.

⁵⁶ Isto, 180.

kapitalističkih odnosa stvara povoljne uvjete za razvoj demokracije.⁵⁷ Ono što dovodi do liberalne demokracije nije industrijalizacija niti razvoj modernih znanosti. Primarni pokretač ljudske povijesti u smjeru liberalne demokracije jest „borba za priznanjem“.

4.4. Borba za priznanjem

Fukuyama termin „borba za priznanjem“ preuzima od Hegela i na njemu temelji svoju teoriju da čovjek može biti potpuno zadovoljan jedino u obliku vladavine u kojoj su svi ljudi jednako priznati i slobodni.

Prvi čovjek, odnosno čovjek u prirodnom stanju jest biće sa svojim osnovnim ljudskim atributima koji su postojali prije stvaranja civilnog društva i prije početka povijesnog procesa. On dijeli sa životinjama osnovne prirodne potrebe: hranu, zaklon, očuvanje vlastita života. Ali, čovjek, za razliku od životinje, ima potrebu zadovoljiti i jednu nematerijalnu odrednicu- on želi da ga drugi ljudi trebaju i da ga priznaju. Njegov osjećaj vlastite vrijednosti povezan je s time koliko ga drugi ljudi priznaju.⁵⁸ Samo čovjek može željeti objekt koji je savršeno beskoristan s biološkog stajališta. On želi taj objekt ne zbog njega samoga, već zbog toga što ga žele i drugi ljudi (poput sportske medalje ili neprijateljske zastave).⁵⁹ Čovjek želi biti priznat od drugih ljudi i želi biti priznat kao čovjek. U toj želji za priznanjem čovjek s drugim ljudima ulazi u borbu u kojoj svaki borac nastoji prisiliti drugoga da ga prizna, riskirajući pritom svoj život. Čovjek je društveno biće, ali njegova društvenost ne vodi u miroljubivo, civilno društvo, već u silovitu borbu na život i smrt, u borbu za čisti prestiž.⁶⁰ Ta krvava borba može imati tri ishoda. Ona može završiti smrću obojice boraca i tada prestaje sav ljudski i prirodni život. Drugi mogući ishod je smrt jednog od boraca, pri čemu onaj drugi ostaje nezadovoljan jer ga više nema tko priznati. Treći i ovdje najznačajniji mogući ishod je onaj u kojemu borba završava odnosom gospodara (pobjednika) i roba (poraženog), pri čemu je poraženi borac (rob) izabrao ropski život radije nego da riskira život.⁶¹ Dakle, društvo je na početku povijesti (u robovlasničkom poretku) bilo podijeljeno na one koji su bili spremni riskirati svoj život (gospodare) i na robove koji to nisu bili. Čovjek je slobodno biće upravo po svojoj spremnosti da riskira život za čisti prestiž, odnosno radi nekog cilja koji nije u službi zadovoljenja neke fizičke, materijalne potrebe.

⁵⁷ Isto, 214.

⁵⁸ Isto, 275.

⁵⁹ Isto, 275.

⁶⁰ Isto, 276.

⁶¹ Isto, 276.

Čovjek, dakle, može djelovati i mimo svojih temeljnih instinkata i to ga bitno razlikuje od životinje (i životinje su spremne riskirati život, ali to je ponašanje determinirano nagonima i u službi preživljavanja vrste). Povijest počinje kao borba „prvog čovjeka“ za priznanjem zbog čistog prestiža, a završit će u trenutku kada svi ljudi jedni druge međusobno priznaju, odnosno kada svi postanu jednaki.⁶²

Fukuyama u razvijanju svoje teorije ide dalje i preuzima Platonovu podjelu čovjekove duše, a koja se sastoji od tri dijela: požudnog, umnog i timotičnog (srčanog). Požudni dio duše u čovjeka razvija želju prema nekom objektu, bilo materijalnom ili nematerijalnom, izvan njega, dok umni dio duše sugerira kako na najbolji način do tog objekta doći. Ovdje je najvažniji timotični i srčani dio duše. Upravo on pogoni borbu za priznanje. To je ono što danas nazivamo samopoštovanjem. Čovjek koji ostvaruje priznanje od ostalih u društvu postiže osjećaj ponosa, a onaj koji to ne postiže, osjećaj bijesa i srama.

Već smo opisali kako je na početku povijesti nastao odnos gospodara i roba, odnosno robovlasničko društvo. No, nitko od njih dugoročno nije zadovoljio želju za priznanjem. Rob, jer uopće nije priznat od gospodara kao ljudsko biće, a gospodar nije zadovoljan jer mu nije dovoljno što ga rob priznaje, koji ionako nije u potpunosti čovjek. Gospodar tako želi priznanje od drugog gospodara. Ovdje je detektirano temeljno proturječenje robovlasničkog društva te stoga dolazi do daljnjeg nastavka povijesne evolucije.⁶³ Motor povijesnog napretka ponovno se pokrenuo. S jedne strane gospodar traži priznanje u ratu od drugog gospodara, a s druge strane život gospodara na njegovom imaju, u vrijeme mira, statičan je. To je život dokolice i potrošnje. Život roba, pak, aktivan je. On se koristi oruđima i kako bi si olakšao rad stvara tehnologiju. Moderna prirodna znanost nije izum besposlenih gospodara koji imaju sve što žele, već robova koji su prisiljeni raditi. Upravo je rob taj koji razvija gospodstvo nad prirodom.⁶⁴

Rob, također, sanja o slobodi, on apstraktno zamišlja da postane slobodno biće koje ima vrijednost i dostojanstvo. Jedna od prvih i svakako najznačajnija ideologija koja zastupa ideju univerzalne jednakosti svih ljudi je kršćanstvo. Rob traži priznanje slobode- upravo to tjera povijest naprijed. Povijesni proces ide prema sekularizaciji kršćanstva, tj. ostvarenju kršćanske ideje slobode na ovozemaljskom svijetu. Utjelovljenje sekularizacije kršćanske ideje dogodilo se

⁶² Isto, 284.

⁶³ Isto, 353.

⁶⁴ Isto, 358.

s Francuskom revolucijom 1789. godine.⁶⁵ Dizanjem revolucije robovi (u odnosu spram gospodara) riskirali su život i nadišli strah od smrti koji ih je definirao kao robove. Revolucije ne mogu nastati ako bar nekolicina ljudi nije spremna riskirati svoj život i udobnost u ime ideala. Napoleonova vojska širila je načela slobode i jednakosti ostatkom Europe, a uskoro će nastati moderna, liberalna, demokratska država, koja se može smatrati ostvarenjem kršćanskog ideala slobode i ljudske jednakosti.⁶⁶

Ovime je povijest došla do svog kraja; razlika između gospodara i roba ukinuta je i nekadašnji robovi postali su gospodari samih sebe. U liberalnoj demokraciji, obliku društvenog uređenja, čovjeku su priznate njegove najdublje i najosnovnije potrebe. Najvažnije je od toga da je on priznat kao jednako, slobodno i dostojanstveno biće. Zadovoljen je njegov timotični dio duše.

4.5. Posljednji čovjek

Napadi na liberalnu demokraciju i kapitalizam dolaze s ljevice i desnice. S ljevice je to marksistički napad, odnosno napad lijevih hegelovaca. Oni smatraju da povijest nije dovršena, da je u liberalnom-kapitalističkom sustavu pobjedu odnijela buržoazija i da će povijest završiti u trenutku kada se ostvari diktatura proletarijata. S desnice dolazi, prema Fukuyami, mnogo opasniji napad. Napad je to Nietzschea, koji tvrdi da je u svjetskoj povijesti pobijedio ropski moral. Ljudi su nejednaki po prirodi, a odnositi se prema njima kao prema jednakima znači negirati njihovu čovječnost.⁶⁷

Nietzsche se pita: je li univerzalno priznanje vrijedno da ga se uopće ima? Nije li to onda trivijalizacija i obezvrijeđenje toga priznanja? Čovjek današnjice je pobjedonosni rob, a čovječanstvo oličenje ropskog morala.⁶⁸ Nietzsche se slagao s Hegelom da je kršćanstvo robovska ideologija i da je demokracija sekularizirani oblik kršćanstva. I kršćanstvo i liberalna demokracija predstavljaju pobjedu slabih. Čovjek današnjice napušta ponosno vjerovanje u vlastitu nadmoćnu vrijednost, a u korist udobna samoodržanja. On se sastoji od želje i razuma, dok thymosa, onog trećeg dijela duša, nema. On je čak nesposoban osjećati stid zbog toga što se

⁶⁵ Isto, 365.

⁶⁶ Isto, 365.

⁶⁷ Isto, 519.

⁶⁸ Isto, 537.

ne uzdiže iznad svojih fizičkih, materijalnih potreba.⁶⁹ On se, zadovoljivši želju i razum, ne želi žrtvovati za više ciljeve, ne pokušava ostvariti nešto veliko. On stavlja samoodržanje na prvo mjesto i time nalikuje na roba u Hegelovoj krvavoj bitci na početku povijesti- on je Posljednji čovjek na kraju Povijesti.⁷⁰ Čovjek današnjice izmučen je iskustvom povijesti. Moderno obrazovanje utjecalo je na to da Posljednji čovjek ne želi riskirati život zbog nekog vrijednosnog sustava jer uviđa da je povijest bila puna besmislenih bitaka. Prvi čovjek nije želio riskirati život jer se instinktivno bojao, a Posljednji čovjek jer smatra da je sve to besmisleno. Život Posljednjeg čovjeka život je fizičke sigurnosti i materijalnog obilja. Kraj povijest označava i kraj ratova i revolucija. Ljudi više ne žele riskirati život u borbi, a jedino im je preostala borba na ekonomskom tržištu ili bavljenje ekstremnim sportovima. Jedino je još tu ostala šansa da se iskaže težnja za priznanjem. Posljednji čovjek zadovoljan je s jedne strane, ali nezadovoljan sobom s druge. Nalazi li se u tome klica mogućnosti da opet bacimo svijet natrag u povijest sa svim njezinim ratovima i revolucijama?

Da zaključimo, Fukuyama vidi okončanje povijesti u ostvarenju i širenju liberalne demokracije i kapitalističkih privrednih odnosa. Smatra da je taj sustav lišen temeljnih kontradikcija i da je povijesno kretanje pokazalo kako je nadmoćan nad svim ostalim, dosad poznatim, društvenim poretcima. Fukuyama priznaje da nekih problema unutar sustava ima, poput nezaposlenosti, beskućnika i droge, ali sve su to problemi koji ne mogu dovesti do urušavanja sustava. Ipak, Fukuyama ostavlja mogućnost da će se neka proturječja s vremenom pojaviti i da će se možda potaknuti sljedeća faza povijesne evolucije.⁷¹ Možda ipak nismo dosegli kraj povijesti! Nije trebalo proći niti desetljeće od nastanka Fukuyamine knjige, a kritike ideja iznesenih u knjizi nadvladale su početni optimizam i euforiju.

⁶⁹ Isto, 539.

⁷⁰ Isto, 546.

⁷¹ Isto, 261.

5. POVIJEST SE IPAK NASTAVLJA?

5.1. Duhovi, sablasti i odgađanje kraja

Točno deset godina nakon *Kraja povijesti i posljednjeg čovjeka* izlazi nova Fukuyamina knjiga *Kraj čovjeka?: naša poslijeljudska budućnost- posljedice biotehnološke revolucije*. U njoj Fukuyama na neki način odgađa kraj povijesti jer je uvidio da kraja povijesti ne može biti bez kraja moderne prirodne znanosti i tehnologije. Stalnim razvijanjem, prirodne znanosti i tehnologija, sada su u stanju da mogu promijeniti ljudsku prirodu te mogu biti iskorištene da bi se kontroliralo ljudsko ponašanje kao što su u dvadesetom stoljeću činili totalitarni režimi. Ako one mogu promijeniti ljudsku prirodu, a ljudske priroda je nešto na temelju čega mi stvaramo određene političke institucije, onda može doći do razvoja dosad nepoznatih i različitih političko-društvenih uređenja. U tom slučaju, Fukuyama priznaje, ne možemo tvrditi da je kraj povijesti nastupio i da je liberalna demokracija savršeni oblik vladavine.⁷² On vjeruje da će se biotehnologija i dalje brzo razvijati pa se postavlja pitanje kakav će to utjecaj imati na čovjeka i društveno-politička uređenja, poglavito kakve će to utjecaj imati na temelje demokracije. Možda se ljudi kakve znamo bliže svome kraju i dolazi poslijeljudska budućnost.⁷³

Događaji sa samog kraja dvadesetog i početka dvadesetprvog stoljeća idu u prilog tome da se Fukuyama ipak možda malo zaletio s objavom kraja povijesti. Jedan od njegovih najžešćih kritičara, francuski filozof Jacques Derrida, tvrdi da nije baš sve tako jednostavno i da tu tvrdnju o kraju povijesti treba dobro preispitati. On tvrdi da nam je ideja o kraju povijesti i definitivnoj i konačnoj pobjedi liberalne demokracije i kapitalizma nametnuta kao neproblematska ideja, čiji smisao, navodno, ne može biti pogrešno shvaćen. Derrida pokušava dekonstruirati ideju kraja povijesti tako što tu ideju treba iz temelja dobro preispitati. Umjesto da slavimo kraj ideologija i kraj povijesti, Derrida upozorava da nikada u svjetskoj povijesti nije bilo više potlačenih i gladnih ljudi.⁷⁴

Derrida za sebe kaže da nije marksist, ali da je odan duhu marksizma. Ideje marksizma i komunizma ne možemo jednostavno ostaviti u zaboravu jer su one dio naše povijesti i duboko

⁷² Srećko Horvat, *Pažnja! Neprijatelj prisluškuje: razgovori s vodećim intelektualcima današnjice* (Zagreb: Naklada Ljevak, 2011.), 64.

⁷³ Francis Fukuyama, *Kraj čovjeka?: naša poslijeljudska budućnost- posljedice biotehnološke revolucije* (Zagreb: Izvori, 2003.), 24-30.

⁷⁴ Jacques Derrida, *Sablasti Marxa: stanje duga, rad tugovanja i nova Internacionala* (Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2002.), 223-224.

utkane u našu svijest.⁷⁵ Marx ne može biti izbačen iz našeg kulturnog nasljeđa. On će se uvijek vraćati poput sablasti ili utvare. Ideja komunizma, iako je Berlinski zid pao, a SSSR se raspao, nastavlja nas proganjati. Ona odbija biti izgnana iz naše zapadnjačke svijesti.⁷⁶

5.2. Živjeti na kraju vremena

Globalni kapitalizam nedvojbeno prolazi kroz jedno krizno razdoblje. Jedan od najznačajnijih filozofa današnjice, Slovenac Slavoj Žižek, tvrdi čak da se globalni kapitalizam nalazi na rubu financijskog sloma. Nama sad nije potrebna kritika kapitalizma, već redefiniranje ideje komunizma!⁷⁷

Žižek si postavlja pitanje: predstavlja li liberalna demokracija doista težnju čovječanstva? Preciznije, istražuje kako su ljudi, koji su živjeli iza željezne zavjese, doživljavali liberalno-kapitalistički poredak. Žižek tvrdi da je narod u komunističkim državama srednjoistočne Europe htio kapitalističko-demokratsku slobodu i materijalno blagostanje, ali to nije htio platiti punom cijenom života u „društvu rizika“, odnosno nije htio izgubiti sigurnost i stabilnost, koje su im manje-više jamčili komunistički režimi.⁷⁸ Činjenica je da većina ljudi u komunističkim državama nije zahtijevala kapitalističko društvo, već socijalnu sigurnost, solidarnost, neku vrstu pravde, slobodu govora i život oslobođen državne kontrole. Zahtijevali su socijalizam s ljudskim licem.⁷⁹

Ekonomska kriza, koja već neko vrijeme vlada na Zapadu, postala je gotovo načinom života. Sve je veće nezadovoljstvo liberalnim kapitalizmom. Globalni kapitalistički sustav približava se apokaliptičnoj nultoj točki. Zapadna civilizacija u suočavanju s ekonomskom krizom prolazi pet stanja: poricanje, bijes, cjenkanje, depresiju i prihvaćanje. U početku liberalni kapitalizam pokušava negirati postojanje unutarnjih temeljnih proturječja. Bijes nastupa kada određene činjenice više ne može zaniijekati. Kroz cjenkanje liberalni kapitalizam pokušava ublažiti ili odgoditi činjenice, pokušava se izvući. Nakon što je shvatio da mu nema spasa, on se povlači i prepušta; nastupa depresija. U zadnjem stupnju- prihvaćanju- rađa se šansa za novi početak.

⁷⁵ Stuart Sim, *Derrida i kraj povijesti* (Zagreb: Jesenski i Turk, 2001.), 38.

⁷⁶ Isto, 39.

⁷⁷ Slavoj Žižek, *Živjeti na kraju vremena* (Zaprešić: Fraktura, 2012.), 602.

⁷⁸ Isto, 7.

⁷⁹ Isto, 10.

Današnja borba trebala bi biti borba protiv autoriteta vlasti, protiv globalnog poretka. Treba su upustiti u borbu i prihvatiti rizik, čak i ako završi katastrofom. Bolje i to, tvrdi Žižek, nego živjeti životom „posljednjeg čovjeka“.⁸⁰ Kapitalizam, kakav danas živimo, nije održiv. Potrebne su promjene, a to se može dogoditi samo redefiniranjem ideje komunizma. Novi svijet je pred vratima, a prema Žižeku pitanje je samo kakav komunizam oblikovati. Komunistički projekt u dvadesetom stoljeću doživio je neuspjeh i donio je velike strahote. Niti jedna komunistička doktrina nam ne može poslužiti, niti po jednoj se ne možemo ravnati. Svaka revolucija korak je u novo i nepoznato. Kapitalizam je danas nadiđen kao što je feudalizam bio 1789. godine nakon pada Bastille.

Dakle, Žižek govori o potrebi za pravednijim poretkom i zaziva novu revoluciju. Više ne možemo ignorirati probleme jer živimo na kraju vremena.⁸¹

5.3. Nadolazeća anarhija

Naslov je to knjige iz 1994. godine Amerikanca Roberta Davida Kaplana. Ovaj novinar u njoj daje viđenje političkog i gospodarskog razvoja svijeta nakon kraja hladnog rata. Za razliku od Fukuyamine optimistične vijesti, Kaplanov pogled u budućnost bitno je mračniji. Zbog prenapučenosti planete očekuju nas kaos i ludilo, etičke i rasne pobune, bolesti i epidemije, ekološke katastrofe, socijalne i nacionalne dezintegracije.⁸² I dok će manjem dijelu svjetskog pučanstva biti omogućen ulazak u „postpovijesno carstvo“ življenja u gradovima i predgrađima s uređenim okolišem, veći dio naglo rastuće populacije ostat će u povijesti. Njihovi napori da se izdignu iz bijede ili etničkih sukoba bit će onemogućeni nedostatkom vode, plodnog tla i životnog prostora.⁸³ U manjem dijelu svijeta obitavat će Fukuyamin i Hegelov „posljednji čovjek“- zdrav, uhranjen i okružen tehnologijom. Drugi, veći dio naseljen je „prvim čovjekom“, koji je osuđen na bijedan, prljav, kratak i krvav život.⁸⁴

⁸⁰ Isto, 17.

⁸¹ Isto, 570-582.

⁸² Mislav Kukoč, „Globalne promjene i nove paradigme svjetskog razvoja“, *Društvena istraživanja* 1995., Vol. 4, br. 1., http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=52233 (10. srpnja 2013.), 13-15.

⁸³ Isto, 13-15.

⁸⁴ Isto, 13-15.

5.4. Bauk socijalizma

Ekonomski stručnjak Milan Mesarić u članku iz 2010. godine govori o teškoj krizi koja je zahvatila kapitalistički svijet. Nakon raspada SSSR-a i pada komunizma činilo se da su liberalna demokracija i tržišna ekonomija odnijeli konačnu pobjedu kao najučinkovitiji društveno-ekonomski sustav. Nije trebalo dugo čekati da na površinu izađu brojne manjkavosti kapitalističkog sustava, koje su potencirane njegovom radikalnom, neoliberalnom varijantom u kojoj su najznačajniji maksimalizacija profita i gomilanje bogatstva.⁸⁵ Povećale su se imovinske razlike u društvu, nastavljen je devastacija okoliša s mogućim katastrofalnim posljedicama, a moć financijskog kapitala ojačala je i nalazi se u rukama sve manjeg broja ljudi. Istovremeno vodeća svjetska sila Sjedinjene Američke Države gubi primat, a najopasnije joj se približila Kina, spoj komunističke vladavine i tržišne, kapitalističke ekonomije. Sve to utječe na sve značajnije inicijative za transformaciju postojećeg neoliberalnog modela u moralni, društveno odgovoran kapitalizam, odnosno kapitalizam s ljudskim licem.⁸⁶ Autor ispituje perspektive ostvarenja tog zamišljenog humanijeg, pravednijeg i funkcionalnijeg društva u suvremenom postindustrijskom, informatičkom i globaliziranom svijetu.

Mesarić dolazi do zaključka kako se kapitalistički sustav potrošio i postao zaprekom daljnjeg civilizacijskog napretka. Forsirajući svoju neoliberalnu varijantu, koja forsira smanjenje funkcije države u ekonomskom procesu i zahtjeva gotovo neograničenu slobodu tržišnog mehanizma i natjecanja, do izražaja su došle sve njegove urođene slabosti i proturječnosti. Potrebna je transformacija kapitalističkog sustava u socijalni, funkcionalni i ekološki održivi model ili njegova zamjena novim, socijalističkim sustavom u kojem će vladati jednakost, pravednost i prevlast moći rada nad interesom kapitala.⁸⁷

5.5. Demokracija- ideja koja je izgubila sjaj

Onome što svjedočimo danas diljem Europe i svijeta, britanski ljevičar Tariq Ali, naziva autoritarnim kapitalizmom. Poljski sociolog Zygmunt Bauman tvrdi da je demokracija ideja koja je izgubila svoj sjaj. Bivšim komunističkim državama liberalna demokracija obećavala je

⁸⁵ Milan Mesarić, „Kruži li bauk socijalima ponovno Europom i svijetom?: je li socijalizam poželjna i realna alternativa neoliberalnom kapitalizmu?“, *Ekonomski pregled* 2010, Vol. 61, br. 5-6., <http://hrcak.srce.hr/56582>, (12. srpnja 2013.), 354- 404.

⁸⁶ Isto, 354-404.

⁸⁷ Isto, 354-404.

prosperitet i mir, a u većini zemalja nastupilo je razočarenje. Mnoge stare demokracije unutar sustava imaju brojne probleme, poput korupcije, a u Italiji se, na primjer, demokracija pretvorila u parodiju.⁸⁸ Krvavi ratovi u Iraku i Afganistanu u ime demokracije ugrozili su njen ugled. Osim svih ovih problema, britanski intelektualac Terry Eagleton tvrdi da Zapad ima problem s nedostatkom vjere. Zapad je ideološki razoružan i ne vjeruje više ni u što. Pred sobom ima neprijatelja- islam, koji vjeruje i previše. Problem za Zapad je u nedostatku vjere, ne samo u religijskom smislu. Karakterizira ga sustav koji je odveć pragmatičan, racionalan, sekularan i materijalistički.⁸⁹

5.6. Huntington i sukob civilizacija

Samuel P. Huntington, američki politolog, najpoznatiji je po svojoj knjizi *Sukob civilizacija i preustroj svjetskog poretka* iz 1996. godine. Huntington je smatrao da je ideja o kraju povijesti i konačnoj pobjedi liberalne demokracije zabluda.⁹⁰ Prvi puta u povijesti svjetska politika je višepolarna i višecivilizacijska. Ona se počela razvijati s otkrićem Amerike 1492. godine i kolonijalnim osvajanjem europskih velesila. Od tada pa sve do potkraj dvadesetog stoljeća svjetska politika bila je pod kontrolom zemalja Zapada. Kraj hladnog rata donio je jasne naznake o uzdizanju sila iz drugih civilizacijskih krugova.

Huntington prilazi problematici sa stajališta filozofija povijesti i međunarodne politike. Oslanja se na učenja Spenglera, Toynbeeja i Braudela.⁹¹ Dok je Spengler govorio o šest civilizacija, Toynbee o dvadesetjednoj, Huntington smatra da postoji devet civilizacija (zapadna, pravoslavna, islamska, kineska, budistička, japanska, hinduistička, afrička i latino-američka). Od 1914. do 1991. godine u svijetu su prevladavali sukobi između različitih ideologija, a u današnje doba dominantni su sukobi između različitih civilizacija. Padom Berlinskog zida i svršetkom Hladnog rata granice sukoba pomakle su se na granice civilizacija, što je stvorilo preduvjet za sukob civilizacija. Sukobi u budućnosti više neće biti ideološki, već će se zasnivati na civilizacijskim i kulturnim razlikama.⁹² Akteri, pak, međunarodnih odnosa i dalje će ostati

⁸⁸ S. Horvat, *Pažnja! Neprijatelj prisluškuje*, 45.

⁸⁹ Isto, 53.

⁹⁰ Ante Birin, „S. P. Huntington: Sukob civilizacija i preustroj svjetskog poretka“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 1999, Vol. 31., br. 1., http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=76416 (28. lipnja 2013.), 323-332.

⁹¹ S. P. Huntington, *Sukob civilizacija*, 12.

⁹² Isto, 17.

nacionalne države, ali će se temeljni sukobi događati među narodima različitih civilizacija. Huntington stavlja religiju kao bitnu odrednicu civilizacija i civilizacijskog sukoba.

Nadmoćni i osvajački raspoložen Zapad tijekom novog vijeka temeljio je svoju snagu i nadmoć upravo na uvjerenju o nadmoći vlastitog sustava vrijednosti. Kroz modernizaciju i pozapadnjačenje drugih civilizacija imao je za cilj pretvoriti zapadnu u univerzalnu civilizaciju.⁹³ Odgovori zemalja na pozapadnjačenje i modernizaciju bio je različit, no uglavnom se pokazalo da je nametanje pozapadnjačenja (vesternizacije) bilo bez većih uspjeha. Modernizaciju se neke zemlje i prihvatile, dok proces pozapadnjačenje nije doveo do stvaranja univerzalne civilizacije. U ne-zapadnim državama danas je očevidan porast protuzapadnog raspoloženja. Civilizacijska svijest raste, a razlike među civilizacijama su važnije nego prije.⁹⁴ Zapadna civilizacija svoj vrhunac dosegla je oko 1990. godine, a sada se nalazi u postupnom slabljenju, iako će još neko vrijeme biti najjača civilizacija. Osovina sukoba u budućnosti bit će sukob Zapada i ne-zapadnih zemalja. Najveći protivnici Zapada bit će Kina i islamske zemlje. Azijski rast potječe od njihove samouvjerenosti koja se temelji na njihovom gospodarskom rastu, a muslimanski na društvenoj mobilizaciji i demografskom rastu.⁹⁵

Dakle, za Huntingtona, povijest se definitivno nastavlja. Nema govora o kraju povijesti, završila je samo jedna koncepcija povijesti.

5.7. Spas u povratku istinskoj religioznosti

Kršćanski filozof i teolog Romano Guardini u svojoj knjizi „Konac novoga vijeka“ iz 1950. detektira krizu europske kulture kao posljedicu promjena u shvaćanju čovjeka i njegove uloge u svijetu tijekom novog vijeka. Guardini smatra da je novi vijek odbacio prožetost religioznošću, doveo u pitanje istinu kršćanske Objave, osporio njezinu vrijednost za vođenje života, stvorivši nekršćanski, često i protu-kršćanski oblik života. S promjenom u shvaćanju čovjeka došlo je i do promjene shvaćanja fenomena moći.⁹⁶ Svako povećanje moći shvaćalo se kao napredak, a da se zapravo nije uvidjelo da je najbitnija pravilna upotreba moći. Guardini se ne slaže s idejom o kraju povijesti, on vjeruje da tek počinje borba čovjeka da ponovno ostvari svoje dostojanstvo. Središnji problem oko kojega će kružiti budući kulturni rad, a o čijem će

⁹³ A. Birin, S. P. Huntington: *Sukob civilizacija i preustroj svjetskog poretka*, 323-332.

⁹⁴ S. P. Huntington, *Sukob civilizacija*, 20.

⁹⁵ A. Birin, S. P. Huntington: *Sukob civilizacija i preustroj svjetskog poretka*, 323-332.

⁹⁶ Romano Guardini, *Konac novoga vijeka* (Split: Verbum, 2002.), 112.-113.

rješenju ovisiti ne samo blagostanje ili bijeda, već život ili propast jest moć. S obzirom na postojanje više izvora, odnosno središta moći u modernom svijetu, odlučujuća će biti pravilna upotreba moći, odnosno njeno obuzdavanje.⁹⁷

Guardini vjeruje da čovječanstvo neće imati svijetlu budućnost ako bude nastavio s odbacivanjem onog „svetog“. Za zapadnu civilizaciju ključan je povratak istinskoj religioznosti. To je neophodno potrebno kršćanskom čovjeku ne samo kao duhovno utočište, nego i kao temelj društvenoga i kulturnog funkcioniranja i opstanka.⁹⁸

⁹⁷ Isto, 89.

⁹⁸ Isto, 115.

6. ZAKLJUČAK

Pitanje o „kraju povijesti“ povlači pitanje o budućnosti čovječanstva. Danas na Zapadu svjedočimo o krizi koja je zahvatila liberalno-kapitalističke države. Čini se da se Fukuyamina tvrdnja da u liberalno-kapitalističkim poretcima nema unutarnjih proturječja razotkrila barem kao djelomično netočna. Derrida je prvi posumnjao u ideju kraja povijesti koja je nastupila porazom komunizma na svjetskoj pozornici. Kraj povijesti, odnosno njeno ukidanje znači i ukidanje mogućnosti političkih promjena. Pozivanjem na apolitičnost, odnosno odricanjem od političkog djelovanja olakšavamo život onima koji kontroliraju i upravljaju društvom. Derrida se s pravom pita postoje li u proglašavanju kraja povijesti skriveni politički motivi. Iako je komunistička ideja krajem dvadesetog stoljeća doživjela na svjetsko-političkoj pozornici poraz, ona uvijek nanovo može postati aktualna, a osobito u trenucima krize kapitalističkog poretka. Žižek i Mesarić upravo u redefiniranju ideje komunizma vide mogućnost stvaranja pravednijeg društveno-ekonomskog poretka. Kaplanova „anarhija“ kao da se već ostvarila. Kršćanski teolog Guardini vidi jedini spas u povratku istinskoj religioznosti, koju je moderni čovjek odbacio. Istinsku religioznost zamijenila je ideja napretka u smislu ovladavanja prirodom i materijalnog bogaćenja. Zapadna civilizacija postala je odveć pragmatična, racionalna i materijalistička. Huntington smatra da Zapad mora prihvatiti da se zapadna civilizacija neće pretvoriti u univerzalnu te naglašava važnost utvrđivanja tradicionalnih vrijednosti. Glavna odlika svjetske povijesti u budućnosti bit će borba između različitih civilizacija. Ideja o kraju povijesti je, prema tome, zabluda. Svjetska povijest je postala višepolarna i višecivilizacijska, a zapadna civilizacija će u njoj sve više gubiti primat. Svi su navedeni mislioci detektirali krizu i smatraju da se Povijest nastavlja, ali ovdje završava svaka njihova sličnost. Deset godina nakon što je proglasio „kraj povijesti“ i sam je Fukuyama revidirao svoj stav. Uvidio je da kraja povijesti ne može biti bez kraja moderne znanosti i tehnologije. Kako ne možemo pretpostaviti daljnji razvoj tehnologije i njen utjecaj na društvo i čovjeka, tako ne možemo niti tvrditi da je liberalna demokracija i kapitalizam savršeni oblik društveno-političkog poretka. Velike su razlike u viđenju budućnosti čovječanstva. Iz današnje se perspektivi čini da je Povijest još daleko od svoga kraja te je možda na svome zalasku samo jedna interpretacija svijeta ili jedna koncepcija povijesti.

7. POPIS LITERATURE

1. Banić-Pajnić, Erna. 1996., *Hrestomatija filozofije, svezak 3: Filozofija renesanse*. Zagreb: Školska knjiga.
2. Birin, Ante. 1999. S. P. Huntington: Sukob civilizacija i preustroj svjetskog poretka. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* Vol. 31., br. 1., http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=76416 (28. lipnja 2013.)
3. Baudrillard, Jean. 2003. *Duh terorizma*. Zagreb: Meandar.
4. Benjamin, Walter. 2008. *Novi anđeo*. Zagreb: Antibarbarus.
5. Carr, Edward Hallett. 2004. *Što je povijest*. Zagreb: Srednja Europa.
6. Derrida, Jacques. 2009. *O apokaliptičnom tonu usvojenom nedavno u filozofiji*. Zagreb: Antibarbarus.
7. Derrida, Jacques. 2002. *Sablasi Marxa*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
8. Eaglestone, Robert. 2001. *Postmodernizam i poricanje holokausta*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
9. Fukuyama, Francis. 1994. *Kraj povijesti i posljednji čovjek*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
10. Fukuyama, Francis. 2003. *Kraj čovjeka?: naša poslijeljudska budućnost : posljedice biotehnološke revolucije*. Zagreb: Izvori.
11. Galović, Milan. 1996. *Socijalna filozofija*. Zagreb: Demetra.
12. Guardini, Romano. 2002. *Konac novoga vijeka*. Split: Verbum.
13. Gross, Mirjana. 1996. *Suvremena historiografija: korijeni, postignuća, traganja*. Zagreb: Novi Liber: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
14. Hegel, Georg Wilhelm Friedrich. 1946. *Filozofija povijesti*. Zagreb: Naprijed.
15. Horvat, Srećko. 2011. *Pažnja! Neprijatelj prisluškuje : razgovori s vodećim intelektualcima današnjice*. Zagreb: Naklada Ljevak.
16. Huntington, Samuel P. 1997. *Sukob civilizacija i preustroj svjetskog poretka*. Zagreb: Izvori.
17. Jelkić, Vladimir. 2009. Kraj povijesti ili nova epoha? *Metodički ogledi* Vol. 15., br. 2. (5. srpnja 2008.), <http://hrcak.srce.hr/36597> (22. lipnja 2013.)
18. Jenkins, Keith. 2008. *Promišljanje historije*. Zagreb: Srednja Europa.
19. Kemper, Peter. 1993. *Postmoderna ili Borba za budućnost*. Zagreb: August Cesarec.

20. Kukuč, Mislav. 1995. Globalne promjene i nove paradigme svjetskog razvoja. *Društvena istraživanja* Vol. 4., br. 1. (19. travnja 1995.),
http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=52233 (10. srpnja 2013.)
21. Krivak, Marijan. 2000. *Filozofijsko tematiziranje postmoderne*. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo.
22. Lyotard, Jean-François. 2005. *Postmoderno stanje: izvještaj o znanju*. Zagreb: Ibis-grafika.
23. Lyotard, Jean-François. 1990. *Postmoderna protumačena djeci*. Zagreb: Naprijed.
24. Löwith, Karl. 1990. *Svjetska povijest i događanje spasa*. Zagreb: August Cesarec.
25. Mesarić, Milan. 2010. Kruži li bauk socijalizma ponovno Europom i svijetom? (je li socijalizam poželjna i realna alternativa neoliberalnom kapitalizmu). *Ekonomski pregled* Vol. 61., br. 5-6., http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=85879 (12. srpnja 2013.)
26. Myerson, George. 2002. *Ekologija i kraj postmoderne*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
27. Paić, Žarko. 2007. *Događaj i praznina: ogledi o kraju povijesti*. Zagreb: Antibarbarus.
28. Paić, Žarko. 2011. *Posthumano stanje: kraj čovjeka i mogućnost druge povijesti*. Zagreb: Litteris.
29. Robinson, Dave. 2002. *Nietzsche i postmodernizam*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
30. Sim, Stuart. 2001. *Lyotard i neljudsko*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
31. Sim, Stuart. 2001. *Derrida i kraj povijesti*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
32. Spengler, Oswald. 1998.-2000. *Propast zapada : obrisi jedne morfologije svjetske povijesti*. Zagreb: Demetra.
33. Toynbee, Arnold. 1970.-1971. *Istraživanje istorije*. Beograd: Prosveta.
34. Vattimo, Gianni. 2000. *Kraj moderne*. zagreb: Matica hrvatska.
35. Welsch, Wolfgang. 2000. *Naša postmoderna moderna*. Sremski Karlovci - Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
36. Žižek, Slavoj. 2012. *Živjeti na kraju vremena*. Zaprešić: Fraktura
37. Žunec, Ozren. 1996. *Hrestomatija filozofije: Suvremena filozofija I*. Zagreb: Školska knjiga.